

Дмитро Вахромов,

студент-магістр

Тюбінгенський університет (Тюбінген) Німеччина,

dmitry.vakhromov@student.uni-tuebingen.de

КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ ОПЕРАТИВНИМ ШТАБОМ РАЙХСЛЯЙТЕРА РОЗЕНБЕРГА ТА ЗОНДЕРКОМАНДОЮ КЮНСБЕРГА В КИЄВІ НА ПРИКЛАДІ ЗІБРАННЯ ЮДАЇКИ ТА ГЕБРАЇКИ З ПОДОЛУ

У статті аналізуються архівні джерела Оперативного штабу райхсляйтера Розенберга на предмет конкуренції з іншими організаціями. Аналіз джерел проведено в хронологічній послідовності для можливості реконструкції конкуренції між двома організаціями в Києві під час нацистської окупації. Увага дослідження зосереджена на ретельному аналізі листування між окупаційними установами на місцях та різними міністерствами в Берліні. Метою дослідження є представити факт бюрократичних розбіжностей між організаціями-конкурентами та висвітлити вплив цих подій на долю українських культурних цінностей, зокрема зібрання юдаїки та гебраїки з Подолу, вивезених під час Другої світової війни з України.

Ключові слова: Друга світова війна, окупаційний режим, культурні цінності, місцеві органи влади, єврейська спадщина, Поділ.

Події Другої світової війни завдали нищівних збитків Україні, зокрема її культурній спадщині. Дослідження поведінки нацистів з цього питання є досить ґрунтовними та висвітлюють різні аспекти окупаційної політики в культурній сфері. Найважливішими дійовими особами в ній були Райхскомісаріат Україна, Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга, зондеркоманда Кюнсберга та інші організації, задіяні в пограбуванні та вивезенні культурних цінностей. Найґрунтовніше ці питання дискутувалися в монографіях, статтях та інших наукових роботах Тетяни Себти, Наталі Кошеварової, Ніни Малолетової, Любові Дубровіної,

Ульрікі Гартунг, Вольфганга Айхведе, Ані Гойз, Патрісії Грімстед Кеннеді, Назарія Гуцула та інших¹. Окрім цього, у цих працях автори в різних контекстах вказують на конкуренцію та бюрократичну боротьбу між різними організаціями, задіяними у вивезенні культурних цінностей. Прикладами є різні події не тільки на окупованих східних територіях після нападу на Радянський Союз, а й майже ідентичні ситуації з культурними цінностями у Франції, Нідерландах, Польщі.

Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга був заснований у 1940 році для пошуку та вивезення культурних цінностей з окупованих країн Європи. Одним з напрямів діяльності цієї організації був пошук матеріалів для різних інституцій, заснованих в рамках «Вищої школи НСДАП»*. Одним з підрозділів цієї школи був «Інститут дослідження єврейського питання», який розташовувався у Франкфурті-на-Майні. Тут зосереджувалися всі документи єврейського походження, виявлені працівниками штабу на окупованих територіях. У цій сфері в Оперативного

---

¹ *Eichwede Wolfgang, Hartung Ulrike (Hrsg.) «Betr.: Sicherstellung»: NS-Kunstraub in der Sowjetunion.* — Bremen: Edition Temmen, 1998. — 263 S.; *Hartung Ulrike. Raubzüge in der Sowjetunion: das Sonderkommando Künsberg 1941–1943.* — Bremen: Edition Temmen, 1997. — 135 S.; *Anja Heuss. Kunst-und Kulturgutraub: eine vergleichende Studie zur Besatzungspolitik der Nationalsozialisten in Frankreich und der Sowjetunion.* — Heidelberg: Winter, 2000. — 385 S.; *Грімстед Кеннеді Патрісія, Боржк Г.* Доля українських цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. — Львів: Фенікс, 1992. — 130 с.; *Gutschul Nasarii. Der Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg und seine Tätigkeit in der Ukraine (1941–1944)* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2014/11002/> (останній перегляд: 20.03.2019); *Кашеварова Н., Малолетова Н.* Деятельность Оперативного штаба рейхсляйтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны. — К.: НБУ им. В. И. Вернадского, 2006. — 577 с.; *Малолетова Н., Дубровіна Л.* Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941–1943 рр. і доля книжкових фондів Бібліотеки Академії наук УРСР // Рукописна та книжкова спадщина. — К., 2000. — Вип. 5. — С. 139–172; *Малолетова Н., Дубровіна Л.* Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих східних територій у 1941–1944 рр. і формування східної центральної бібліотеки Вищої школи у Німеччині // Пам'ятки. Археографічний щорічник. — К., 2003. — Вип. 4. — С. 46–68; *Малолетова Н.* Діяльність німецького бібліотекаря Йозефа Бенцинга під час нацистської окупації України (1941–1944) // Студії з архівної справи та документознавства. Держкомархів України. — К., 2007. — Вип. 15. — С. 159–164; *Себта Т. М.* Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі України: Історичний нарис // Архіви України. — К., 2009. — № 3–4. — С. 111–127; *Ї ж.* Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз // Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів. — К.: [б. в.], 2004. — С. 114–148.

* Вища школа НСДАП (нім. Hohe Schule der NSDAP) — планований вищий навчальний заклад Третього Рейху, з відділеннями-інститутами, серед яких був також «Інститут дослідження єврейського питання».

штабу не було конкурентів, адже інші організації, наприклад, зондеркоманда Кюнсберга, мали завдання вивозити документи іноземних консульств, картографічні, етнографічні та економічні матеріали й працювати від імені Міністерства іноземних справ Третього рейху.

Окрім зондеркоманди Кюнсберга конкурентом Оперативного штабу була і організація «Спадщина» (нім. *Ahnenerbe*), заснована Генріхом Гімлером у 1935 році. Інтереси цих двох організацій були дотичні в площині вивчення доісторичного та раннього періоду, а також вивезення супутніх артефактів. Тобто з цією організацією не могло виникнути непорозумінь щодо вивезення документів чи книг єврейського походження. Однією з причин є той факт, що Гімлер ніколи не цікавився єврейськими документами та не мав на меті їх збирати.

Після окупації Києва восени 1941 р. зондеркоманда Кюнсберга була однією з перших організацій, яка вступила в місто та почала огляд його культурних установ. Цивільна адміністрація тут була встановлена 20 жовтня 1941 р., тому до цього моменту зондеркоманда Кюнсберг як військова організація в рамках СС мала повний карт-бланш на пошук, вивчення та вивезення матеріалів, що викликали зацікавлення.

Перша згадка про єврейські бібліотеки в Києві (ориг. «*Jüdische Bibliotheken in Kiew*») після окупації міста та формування цивільної окупаційної адміністрації в архівних документах Оперативного штабу датується 24 січням 1942 року. Про них згадується в копії листа, надісланого Міністерством окупованих східних територій на адресу Міністерства закордонних справ.

Одна з таких бібліотек розташовувалася в приміщенні монастиря на Подолі. Це був Братсько-Богоявленський монастир, який у радянський довоєнний період використовувався як філіал Центральної бібліотеки Академії наук Української РСР. У 30-ті та 40-ві рр. у приміщення колишнього монастиря було перенесено 150–250 тисяч бібліографічних екземплярів з єврейських установ міста Києва. До початку війни приблизно 130 тис. екземплярів було відсортовано, 50 тис. — інвентаризовано, а 80 тис. — каталогізовано². Отже, цьому зібранню приділялося велике значення з боку організацій Третього рейху.

Доказом цього є два документи. Перший — це недатований звіт Йозефа Бенцинга, у якому йдеться про бібліотеки Академії наук у Києві. У четвертому абзаці Бенцинг згадує зібрання юдаїки на Подолі і кваліфікує його як «[...] можливо, найбільша бібліотека юдаїки в Західній

---

² Малолетова Н., Дубровіна Л. Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941–1943 рр. і доля книжкових фондів Бібліотеки Академії наук УРСР // Рукописна та книжкова спадщина. — К., 2000. — Вип. 5. — С. 154–155.

Росії»³, хоча тут визначення «Західна Росія» звичайно використовується як узагальнююче географічне поняття для території сьгоднішньої України, Білорусі, балтійських країн та самої Західної Росії. В другому звіті про єврейські зібрання з Подолу Бенцинг уже більш коректно використовує формулювання про важливість цього зібрання й кваліфікує його як «*можливо, найвизначніше в усій Україні*»⁴.

Лист від 24 січня 1942 р. є точкою відліку у «війні» повноважень між Оперативним штабом та зондеркомандою Кюнсберга. Лист залишився не підписаним, тому неможливо з'ясувати, хто з працівників Міністерства окупованих східних територій написав його на адресу Міністерства закордонних справ. Автор листа доповідає, що в Києві силами підконтрольній Міністерству закордонних справ зондеркоманди Кюнсберга були конфісковані дві єврейські бібліотеки. Одна з них знаходилася в уже згаданому вище Братсько-Богоявленському монастирі на Подолі, інша мала зберігатися у Володимирському соборі на бульварі Тараса Шевченка, який також був місцем зберігання частини фондів бібліотеки Академії наук УРСР. Автор листа впевнений, що в обох місцях знаходились єврейські зібрання. У листі згадується також секретар місії фон Кюнсберг (ориг. «*Legationssekretär von Künsberg*»)⁵, командуючий зондеркоманди Кюнсберга. Барон Фрайхерр фон Кюнсберг мусив обидві згадані бібліотеки віддати в розпорядження невідомого автора, відправивши їх на адресу «*до філії Вищої школи у Франкфурті/М. Бокенхаймер Ландштр. 68*»⁶.

На основі цього листа можна зробити припущення, що між Кюнсбергом, працівником Міністерства й автором листа було досягнуто домовленість. З цього випливає, що командуючий зондеркоманди добровільно передав захоплені зібрання юдаїки з Братсько-Богоявленського монастиря Оперативному штабу райхслайтера Розенберга.

Через три дні після досягнення домовленості про передачу зібрань юдаїки з Подолу Оперативному штабу 27 січня 1942 р. Йозеф Бенцинг, працівник Оперативного штабу, складає: «*Короткий звіт про велике зібрання юдаїки в бібліотеці Академії наук в Києві*»⁷. У ньому описується місце знаходження філії бібліотеки Академії Наук, а саме згадується зачинена Київська духовна академія, у приміщеннях якої і розташовувалась бібліотека. Одночасно вперше зазначається кількість одиниць

---

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 71.

⁴ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 216.

⁵ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 614.

⁶ Там само.

⁷ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 216.

зберігання (томів), які розташовувалися в приміщеннях колишньої академії. Згідно з висловлюваннями працівників бібліотеки мова йде про 150–250 тис. томів. Особисто Бенцинг вважає першу цифру найбільш вірогідною. Окрім цього, він досить детально описує, що було туди перенесено радянською владою: *«Зібрання містить російську та іншомовну літературу, написану євреями і про євреїв, дуже багато антисемітики, гебраїки та їддики; воно, напевно, дуже цінне. У наявності є також каталог про це зібрання, складений в алфавітному порядку у вигляді карток. Невелику його частину було знищено та приведено до безладу»*⁸. Далі у звіті згадується колишнє місце зберігання цього зібрання. Воно походило з Будинку єврейської культури, що на Левашовській, 18⁹, (сьогодні вулиця Шовковична) та частково з приватних зібрань. У кінці звіту описуються плани обробки цих книжок. Початок має відбутись: *«у теплішу пору року»*¹⁰. Для цього, цитуючи слова Бенцинга, йому потрібні *«спеціальні сили»* (ориг. *«Spezialkräfte»*)¹¹. Отже, після відвідування приміщень колишнього монастиря та академії Бенцинг склав своєрідний план обробки цього зібрання. Реалізація цього плану була б можливою, якби Міністерство окупованих східних територій та його протеже Оперативний штаб з одного боку та Міністерство закордонних справ та зондеркоманда Кюнсберга з іншого досягли певних домовленостей стосовно подальшої долі зібрання юдаїки та гебраїки з Подолу.

Наступне письмове джерело, у якому згадується зібрання юдаїки, датовано 7 лютого 1942 року. Лист написано Франком Зайботом, членом Оперативного штабу та керівником Головної робочої групи України. Запис було адресовано пану Райнхардту, керівнику Другого головного управління при Голові округи Київ. У ньому йдеться про повідомлення від доктора Бенцинга, який зазначає, що унтерштурмфюрер СС Віктор Паульсен підготував для відправки до Берліна 200 тис. томів гебраїки та юдаїки. Віктор Паульсен був керівником київського осередку зондеркоманди Кюнсберга. З цього можна зробити припущення, що за тиждень між січевим звітом Йозефа Бенцинга та листом Зайбота між цими організаціями виникли проблеми з межами повноважень на розпорядження зібраннями юдаїки та гебраїки. Зайбот у своєму листі також згадує, що отримувачем цього зібрання в Берліні є СС. Паульсен ще в жовтні 1941 р. запевнив працівників Оперативного штабу, що його робота в Києві обмежується лише реквізицією матеріалів географічного харак-

---

⁸ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 216.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

теру. Зайбот вбачив у намаганні Паульсена вивезти єврейські зібрання до Берліна: *«Перевищення повноважень, наданих йому Міністерством закордонних справ»*¹².

Франк Зайбот обґрунтовував свої повноваження прямим розпорядженням райхсміністра Альфреда Розенберга*. У ньому Розенберг надавав право працівникам Оперативного штабу проводити взяття під охорону культурних цінностей для потреб націонал-соціалістичної науки. Для вивезення культурних цінностей потрібно було отримати дозвіл райхс-комісара України Еріха Коха. Межі повноважень між райхсміністром та райхскомісаром регулював офіційний лист від 3 жовтня 1941 р., згідно з яким будь-який вивіз культурних цінностей заборонявся після формування цивільної адміністрації. Тому після 20 жовтня 1941 р. таке право мав лише Оперативний штаб. Згідно з цим розпорядженням Франк Зайбот просить Райнхардта заборонити зондеркоманді Кюнсберга вивіз згаданих культурних цінностей та продовжувати заходи зі зберігання названих фондів для Оперативного штабу Райхсляйтера Розенберга¹³.

Досить цікавим є той факт, що Франк Зайбот та керівник Другого головного управління при райхскомісарі України пан Пальцов мали певні домовленості. Співробітник райхскомісаріату в Рівному погоджувався з тим, що на вивезення єврейських зібрань з Києва пріоритетне право має отримати тільки Оперативний штаб¹⁴.

Вирішуючи проблеми, пов'язані з вивозом юдаїки з Києва, Зайбот пише листа не тільки на адресу Генеральної округи Київ, а й телефоном звертається до головного управління Оперативного штабу в Берліні. Дзвінок Зайбота до Берліна був задокументований у вигляді надрукованої копії розмови. З неї 9 лютого 1942 р. стає відомо, що райхскомісар України Еріх Кох дозволив зондеркоманді Кюнсберг вивезти до столиці Німеччини близько 250 тис. книг. Цікавим також є той факт, що: *«доручення на вивіз [...] СС-Унтерштурмфюрер Др. Паульсен [отримав] начебто від Райхсфюрера СС»*¹⁵. Однак залишається відкритим питання, чи дійсно Генріх Гімmlер давав такі розпорядження. Єврейська література ніколи не була сферою інтересів СС, тому цей факт зацікавленості Гімmlера юдаїкою з Києва викликає багато питань.

Також у надрукованій копії розмови розповідається про те, що Франк Зайбот за допомогою Голови округи Київ наклав заборону на вивіз

---

¹² ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 216.

* 17 липня 1941 року Альфред Розенберг був призначений на посаду Райхсміністра окупованих східних територій.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 210.

¹⁴ Там само, арк. 211.

¹⁵ Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 254.

юдаїки з Києва. Окрім того, Зайбот звернувся до керівника Оперативного штабу Герхарда Утікаля*, який мав отримати від райхсміністра Розенберга остаточне рішення про заборону діяльності зондеркоманди Кюнсберга в Києві.

Райхсміністр Розенберг зреагував на дзвінок Зайбота наступного дня, 10 лютого, а 11 числа того ж місяця за його дорученням на ім'я райхс-комісара Коха надсилається телеграма:

«[...] Листом від 3.10.41 я уповноважив мій Оперативний штаб проводити заходи зі зберігання культурних цінностей в Україні. Сьогодні отримую інформацію про те, що Зондеркомандо Кюнсберг Міністерства закордонних справ має намір за допомогою вантажівок вивезти бібліотеку юдаїки та гебраїки, яка знаходиться в Києві. Я прошу якнайшвидше вплинути на те, щоб перешкодити вивезенню і щоб весь матеріал був переданий моєму оперативному штабу. Діяльність зондеркомандо у рамках цивільної адміністрації в подальшому заборонити. Також заборонити всім організаціям вивезення будь-яких культурних цінностей, наукових архівів, бібліотек тощо. Опрацювання здійснюється тільки через оперативний штаб, відповідне письмове розпорядження [...]»¹⁶.

Таким чином, Розенберг цією телеграмою надає пряме розпорядження Еріху Коху заборонити будь-яку діяльність зондеркоманди Кюнсберга у межах цивільної адміністрації в Києві.

Інше джерело засвідчує, що Еріх Кох неналежним чином відреагував на розпорядження Розенберга. Того ж дня, коли телеграму Розенберга було доставлено до Рівного, підготували іншу телеграму з подальшими розпорядженнями стосовно ситуації з культурними цінностями. Пан Маркардт, уповноважений скласти цю телеграму, додав текст розпорядження Еріха Коха: *«[...] до цього гауляйтер розпорядився, що діяльність усіх організацій включно з оперативним штабом підлягає забороні, допоки гауляйтер надалі не з'ясує на місці усі подробиці цієї справи особисто»¹⁷.* Аналізуючи це виправлення в телеграмі, припускають, що Кох або неправильно зрозумів телеграму від Розенберга, або це була спроба заборонити діяльність Оперативного штабу на рівні з зондеркомандою Кюнсберга.

---

* Герхард Утікаль (1912–1982) (нім. Gerhard Utikal) — з 1931 член НСДАП, 1936 — співробітник у Альфреда Розенберга, 1940–1941 — керівник відділення Оперативного штабу райхсляйтера Розенберга у Франції, 1941 — керівник «Центрального відділення обліку та евакуації культурних цінностей при Оперативному штабі на окупованих східних територіях».

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 4, арк. 608–609.

¹⁷ Там само, арк. 274.

Того ж дня, 11 лютого 1942 р., райхсміністр відправляє листа також на ім'я Коха в Кенігсберг. У ньому Розенберг, посилаючись на своє розпорядження від 3 жовтня 1941 р. про збереження культурних цінностей на окупованих східних територіях, просить сприяти забороні діяльності зондеркоманди Кюнсберг в Києві. У передостанньому абзаці акцентується увага на дотриманні попередніх домовленостей між керівником Головної робочої групи України та відділенням райхскомісаріату в Києві.

Беручи до уваги цей факт, можна з високою долею вірогідності сказати, що саме через ці попередні домовленості ситуація з намаганням вивозу зібрання юдаїки з Києва була розцінена як втручання зондеркоманди Кюнсберга і райхскомісара в межі повноважень, що були встановлені між цивільною адміністрацією на місці та Оперативним штабом¹⁸.

Майже через тиждень після листування між Берліном, Кенігсбергом, Рівним та Києвом, 17 лютого 1942 р., протиріччя між установами було подолано. Саме цього дня керівник Головної робочої групи України Георг Антон зробив протокольний запис: «[...] *це розпорядження райхсміністра [...] є категоричною заборонаю на вивіз будь-яких матеріалів організаціями, які не працюють разом з Райхсміністром чи Райхскомісаром або з Оперативним штабом*»¹⁹. Отже, усі працівники Генеральної округи Київ були поінформовані про те, що лише ті організації мають право на доступ до культурних цінностей, які працюють у межах повноважень цивільної адміністрації.

Після закінчення суперечок між зондеркомандою Кюнсберг та Оперативним штабом стосовно зібрання юдаїки, цікаво прослідкувати його подальшу долю та хто був задіяний у цьому. Наступні події, пов'язані з юдаїкою з Подолу, та з «Інститутом дослідження єврейського питання» (ориг. *«Institut zur Erforschung der Judenfrage»*) пов'язані з питанням подальшого вивезення зібрання з Києва. Відповідальний за це був співробітник інституту Йоханнес Поль, який з 1941 р. працював в установі та організував конфіскацію єврейських культурних цінностей, в особливості книг²⁰.

Перше відвідування Братського монастиря на Подолі та Центральної бібліотеки імені Вінчевського відбулось 27 червня 1942 року. Наступного дня він складає: «*Звіт про попереднє сортування юдаїки та гебраїки в*

---

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 253.

¹⁹ Там само, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 215.

²⁰ *Klee Ernst. Das Kulturlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945. — Frankfurt am Main 2009. — S. 418.*

Києві»²¹. Фонди зібрання з Подолу були розділені Полем на дві категорії. Перша містила в собі матеріали, які ще до війни були інвентаризовані, каталогізовані та виставлені на полицях. Це було близько 50 тис. томів юдаїки та гебраїки, які Поль відзначив як: «*цінний матеріал*»²². Згідно із звітом, ці фонди мали бути запаковані в закриті ящики (близько 250 штук) та відправлені у Франкфурт-на-Майні. До другої категорії Полем були віднесені: «*дві великі кіпи книг*»²³, які перебували у безладі. Тут йшлося про близько 25 тис. томів гебраїки. Ці фонди не були інвентаризовані та каталогізовані, тому Поль запропонував 13 категорій для попередньої каталогізації. Відсортовані матеріали в кількості 8–10 тис. томів мали бути запаковані приблизно в 60 ящиків та, як і попередні, відправлені у Франкфурт-на-Майні. Інші фонди з цієї категорії мали бути відправлені на переробку, макулатуру. Варто зауважити, що в цьому звіті фігурує досить цікава інформація про людей, які мали обробляти ці фонди. Так Поль зазначає про: «*єврейські допоміжні сили*» (ориг. «*jüdische[r] Hilfskräfte*»)»²⁴, тобто людей, які імовірно володіли івритом чи ідишем і мали бути задіяні в сортуванні фондів. Також цікаво, що вони мали бути надані в розпорядження гестапо з Берліна та: *розташовуватися в казармах у Києві на тривалий час*» (ориг. «*in Kiew für die Dauer der Arbeit kaserniert*»)»²⁵.

Окрім сховища, у приміщеннях колишнього Братського монастиря Поль також відвідав Центральну єврейську бібліотеку імені Вінчевського та переглянув її фонди. Вони склалися з близько 30 тис. томів гебраїки, декількох — юдаїки та: «*показового зібрання радянської літератури мовою ідиш*»²⁶. Наприкінці свого звіту Поль робить висновки щодо відвідування цих бібліотек, у яких вказує на той факт, що з Києва до Франкфурта-на-Майні мають бути відправлені близько 90 тис. томів, з яких 2/3 — це гебраїка²⁷.

Декілька днів потому, 29 червня 1942 р., Еріх Цольфель, один зі співробітників «Оперативного штабу райхслайтера Розенберга», у протокольних записах просить райхскомісара Еріха Коха про вивезення деяких бібліотечних фондів з Києва до Берліна. Там фігурують чотири позиції. Під першим номером занотовано: «*У повному обсязі центральна єврейська бібліотека Естрада-Вар'ете*», (ориг. «*Die gesamte zentral-jüdische*

---

²¹ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 506, арк. 10.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само, арк. 10–11.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само, арк. 11.

²⁷ Там само, арк. 10–11.

Bücherei im Gebäude des Estrada-Varietes»)²⁸, тобто Центральна єврейська бібліотека імені Вінчевського. Під другим номером проходило: «повне зібрання юдаїки та гебраїки (включаючи ще не відсортовані фонди) з колишньої духовної академії на Подолі»²⁹. Згідно з іншим листом Цьольфеля від 17 вересня 1942 р. стає відомо, що вивіз цих зібрань був санкціонований райхскомісаром Кохом 14 серпня. Розпорядження також доводить до відома різні відділи Генеральної округи Київ про виділення двох вагонів з метою забезпечення транспортування фондів. Окрім цього, також вказуються відповідальні за вивезення: «Пг.* Деттманн та Пг. Фухс» (ориг. «Pg. Dettmann und Pg. Fuchs»)³⁰.

Отже, вивезення відбулося лише після впорядкування невідсортованих фондів з приміщень колишньої Духовної академії. Це сталося лише наприкінці жовтня. У своєму тижневому звіті за 20–24 жовтня 1942 р. Йоханнес Поль презентував хід робіт по сортуванню фондів, що знаходились на Подолі. Воно було завершено за декілька днів. Для вивезення у Франкфурт-на-Майні було відсортовано 27.663 томів. 35 тис. томів було списано як макулатуру. Загальна кількість підготовлених для транспортування бібліотечних фондів склала від 70 до 80 тис. одиниць³¹.

Остання згадка в джерелах київського архіву щодо долі зібрання юдаїки та гебраїки з Подолу вказує на те, що 15 липня 1943 р. близько 60 тис. томів було привезено на залізничну станцію та завантажено в закритий вагон з номером маршруту 06 357 193 та вагона Оппельн 18 781. По одному екземпляру листа було надіслано в головне управління Оперативного штабу в Берліні та в «Інститут дослідження єврейського питання» у Франкфурті-на-Майні³².

Таким чином, зібрання юдаїки чи його частина були вивезені з Києва за два с половиною місяці до входження в місто регулярних частин Червоної армії. Можна впевнено сказати, що це зібрання та його перебування в Києві викликало конкуренцію між двома на той час активними організаціями, які спеціалізувались на вивезенні культурних цінностей. Кінець цій конкуренції в Києві та на всій території підпорядкованій системі цивільній адміністрації Міністерства окупованих східних територій поклав указ Адольфа Гітлера від 1 березня 1942 р., згідно з яким «ексклюзивне» право на вивезення культурних цінностей з окупованих

---

²⁸ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 212.

²⁹ Там само.

* Німецьке скорочення для слова «партайгеноссе» (нім. Parteigenosse) — «член партії».

³⁰ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 228, арк. 209.

³¹ Там само, спр. 506, арк. 14 та 14 зворотня сторона.

³² Там само, спр. 221, арк. 54.

територій СРСР під цивільною адміністрацією мав лише Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга.

Щодо подальшої долі зібрання юдаїки з Києва після звільнення Франкфурта-на-Майні американськими військами в 1945 році можна тільки здогадуватися. Через постійні бомбардування Франкфурта союзниками фонди бібліотеки інституту було евакуйовані в міста Гунген та Лих. Тут вони пережили війну та після неї були знайдені союзниками та реституйовані до Франції, Нідерландів, частково в Радянський Союз, Польщу та Грецію³³.

Але залишається відкритим питання, скільки та які фонди були реституйовані в Радянський Союз, яка кількість з них походила з Подолу. Якщо такі були в наявності, то чи було їх повернене назад до Києва, якщо ні, то що сталося з цим зібранням після його транспортування в СРСР. На ці питання ще має бути дана відповідь після опрацювання документів американської зони окупації Німеччини стосовно вивезених культурних цінностей. Також є нагальним питання встановлення, яка частина кївського зібрання повернулася в Радянський Союз, в якій кількості та де вона знаходиться в даний час.

REFERENCES

Eichwede, Wolfgang, & Hartung Ulrike (Ed.) (1998). *«Betr.: Sicherstellung». NS-Kunstraub in der Sowjetunion*. Bremen: Ed. Temmen. [in German].

Gutsul, Nasarii (2013). *Der Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg und seine Tätigkeit in der Ukraine (1941–1944)*. PhD dissertation. Gießen: Justus-Liebig-Universität. Retrieved from <http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2014/11002/> [in German].

Hartung, Ulrike (1997). *Raubzüge in der Sowjetunion: das Sonderkommando Künsberg 1941–1943*. Bremen: Ed. Temmen. [in German].

Heuss, Anja (2000). *Kunst-und Kulturgutraub: eine vergleichende Studie zur Besatzungspolitik der Nationalsozialisten in Frankreich und der Sowjetunion*. Heidelberg: Winter. [in German].

Hrimsted Patrisiia Kennedi, Boriak H. (1992). *Dolia ukrayinskykh kulturnykh tsinnostei pid chas Druhoi svitovoi viyny: vynyshchennia arkhiviv, bibliotek, muzeiv*. Lviv: «FENIKS». [in Ukrainian].

Kashevarova, N. G., & Maloletova, N. I. (2006). *Deiatelnost Operativnogo shtaba reikhsliaitera Rozenberga v okkuprovannoi Evrope v period Vtoroi myrovoi voiny*. Kyiv: NBU im. V. I. Vernadskogo. [in Russian].

---

³³ Gutsul Nasarii. Der Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg und seine Tätigkeit in der Ukraine (1941–1944). — С. 86. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2014/11002/> (останній перегляд: 20.03.2019).

Klee, Ernst (2009). *Das Kulturlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*. Frankfurt am Main: Fischer. [in German].

Malolietova, N. (2007). Diialnist nimetskoho bibliotekaria Yozefa Bentsynha pid chas natsystskoi okupatsii Ukrainy (1941–1944). *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva. Derzhkomarkhiv Ukrainy*. (15), 159–164. [in Ukrainian].

Malolietova, N., & Dubrovina, L. (2000). Natsystska bibliotekna polityka u period okupatsii Kyieva u 1941–1943 rr. i dolia knyzhkovykh fondiv Biblioteky Akademii nauk URSR. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna*. (5), 139–172. [in Ukrainian].

Malolietova, N., & Dubrovina, L. (2003). Natsystska polityka shchodo vyvezennia biblioteknykh fondiv z okupovanykh skhidnykh terytorii u 1941–1944 rr. i formuvannia skhidnoi tsentralnoi biblioteky Vyschoi shkoly u Nimechchyni. *Pam'iatky. Arkheohrafichnyi shchorichnyk*. (4), 46–68. [in Ukrainian].

Sebta, T. M. (2004). Operatyvnyi shtab reikhsliaitera Rozenberha ta yoho bibliotekna diialnist v Ukraini: dzhereloznavchyi analiz. In *Biblioteky Kyieva v period natsystskoi okupatsii (1941–1943): Doslidzhennia. Anotovanyi pokazhchyk. Publikatsii dokumentiv*. Kyiv: [b. v.]. [in Ukrainian].

Sebta, T. M. (2009). Kraiove upravlinnia arkhiviv, bibliotek i muzeiv pry raikhs-komisari Ukrainy: Istorychnyi narys. *Arkhivy Ukrainy*. 3–4, 111–127. [in Ukrainian].

Dmytro Vakhromov,

Masters Student, University of Tübingen

(Tübingen) Germany, dmitry.vakhromov@student.uni-tuebingen.de

RIVALRY BETWEEN THE EINSATZSTAB REICHSLEITER ROSENBERG AND THE SONDERKOMMANDO KÜNSBERG IN KIEV ON THE EXAMPLE OF JUDAICA AND HEBRAICA COLLECTION FROM PODIL

The article analyzes the archival sources of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg regarding the rivalry with other organizations. The sources are analyzed in a chronological order to be able to reconstruct rivalry between the two organizations in Kiev during the Nazi occupation. The study is focused on a thorough analysis of the correspondence between the local occupation authorities and various ministries in Berlin. The goal of the study is to present the fact of bureaucratic differences between the rival organizations and to show influence of those events on the fate of Ukrainian cultural property, particularly of Judaica and Hebraica collection from Podil looted during World War II from Ukraine.

Keywords: *World War II, Nazi occupation, culture assets, local authorities, Jewish properties, Podil.*